

Sipsik ja *sipsik*

LEMBIT VABA

No kes ei teaks Sipsikut, Eno Raua loodud raamatutegelast, üsna antsaka välimusega isepäist kaltsunukku, kes oskab rääkida ja mõelda. Eno Raua lastelugude tegelase sünniaasta on 1961, kui ajakiri Täheke avaldas esimesed Sipsiku-lood (aasta hiljem oli neid juba raamatu jagu) ja Edgar Valteri käe all oli samas sündinud Sipsiku väline kuju – suurte silmade ja sakris juustega kentsakas põngerjas, triibuline ürp seljas.

Aga kust tuleb Sipsiku nimi ja mida see võiks tähendada? Avaloo järgi sünnib nimi justkui iseenesest ja kogemata. Mardi-nimeline poiss teeb oma viieaastaseks saavale õele kaltsunuku. Kulub küll mitu päeva, aga valmis see nukk saab. Edasi läheb lugu nii: „Viimaks oli nukk valmis. Aga see ei olnud sugugi ilus nukk. // „Pole viga,” ütles vanaema Mardile. „Peasi, et see on sinu enda tehtud.” // Aga Mart oli ikkagi kurb. Ta võttis nuku ja läks tuppa. // „See pole kellegi õige nukk!” ütles ta. „On mingisugune sipsik.”” Edasi lugedes selgub, et nukk oskab rääkida: „„Kuidas?” imestas Mart. „Kas sa siis oskad rääkida ka?” // „Oskan küll,” ütles nukk. „Mis su nimi on?” küsis Mart. // „Sipsik,” ütles nukk. „Sa ise ju panid mulle selle nime.”” (Raud 1961: 8–9)

2011. aastal, kui Täheke tähistas Sipsiku 50 aasta juubelit, on Aino Pervik selgitanud Sipsiku nime saamislugu nii: „Sipsiku sündi nägin ma pealt. [---] Sipsiku nime otsimine võttis veidi rohkem aega, kuid muidugi ei saanudki Mardi tehtud kaltsunukule panna muud nime kui Sipsik. Päriselt tähendab Sipsik põngerjat või jõmpsiakat, ja kui mõnes kodus nimetatakse kedagi Sipsikuks, siis väike armas jõmpsiakas ta ilmselt ka on. Ja kui ehk ei olegi väike, siis armas igatahes.” (Pervik 2011: 4)

Wiedemanni sõnaraamatust *sipsikut* ei leia. Mulle teadaolevalt kuulub sõna esmamainingu au 1937. aastal ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatule”: *sipsik* : *sipsiku* 'põngerjas, jõngermann, väike jõmpsiakas' (EÕS: 1381). Pärast seda on sõna võetud kõigisse järgnevasse õigekeelsussõnaraamatutesse, samuti uuema aja muudesse mahukamatesse sõnaraamatutesse, nt leidub see seletussõnaraamatus (EKSS), eesti-vene (EVS) ja vene-eesti sõnaraamatus (VES), eesti-inglise sõnaraamatus (Saagpakk 1992).

On koguni üllatav, et murdekeeles on *sipsik* registreeritud üksnes kolmest piirkonnast ja esindatud üsna väheste teadetega: Rõugest Võrumaal ja Nõost ning Otepäält Lõuna-Tartumaal:

Rõu *sibšik* : *sibšigu* 'vigurivänt': *taa Juku um jo nooröst pääst sääne sibšik*; Nõo *sibšik* : *sibšiku* 'kanapoeg; lastepere': *kes tu sul noid sibšikit karjatap, kui esi tüün ['tööl'] oled, ehk muidu kah, kui koskile lähäd*; Ote *sipsik* : *sipsiku* 'väike laps' (EMSUKA; vt ka VMS)¹

Otepäält on *sipsik* kirja pandud 1933, Rõuges ja Nõos on sõna registreeritud aga alles 1970-ndate keskpaigas. Andrus Saareste on sõna *sipsik* 'väike põngerjas, jõmpikas' üles korjanud õigekeelsussõnaraamatust, väljaannet täpsustamata (EKMS 4: 929).

Julius Mägiste on oletanud, et *sipsik* võib olla – „ist mögl[ich] gebildet” – (*i*)*k*-liiteline tuletis deskriptiivverbist *sipsima* 'korduvalt sipsama, tasahaaval midagi tegema' (EEW 9: 2809–2810 sub *sipsama*). Oma kõhklemisi esitatud oletust pole Mägiste lähemalt põhjendanud. Ka Alo Raun (1982: 157) on arvanud, et kõne all on eesti deskriptiivsõna. Mägiste seletus on formaalselt ehk mõeldavgi, kuigi sisuplaan ei toeta seda kuidagi. Eesti etümoloogiasõnaraamat (ETY) ei käsitle sõna *sipsik*.

sipsikul näikse olevat potentsiaalne sugulane väljaspool eesti keeleruumi ja nimelt läti keeles: *žipčiks*. Praegusaja läti keelses sotsiaalmeedias tähistab see sageli ette tulev nimisõna reibast ja teotahtelist, vilgaste liigutustega noorukit (nt spordipoissi) või muidu elavat last, teinekord koguni erksat lemmiklooma. Läti slängisõnaraamatus on öeldud, et *žipčiks* on 'kärme, vilgas, vallatu inimene (tavaliselt poiss)' (Bušs, Ernstson 2006: 560). *žipčiks*, ka *žipčuks*, on laialt levinud läti murdekeeles, tähistades ühelt poolt vilgast, kärmete liigutustega inimest nt Eestiga piirnevas Härgmäe/Ērgeme (ĒIV 3: 782) ja Lõuna-Latgale Kalupe murdes (Reķēna 1998: 599), teiselt poolt aga salakavalat inimest või koguni osavat sulī (Ādamsons, Kagaine 2000: 559; Balode, Jansone 2017: 715). Sõna on registreeritud aga juba Milenbachsi-Endzelīnsi tesaurusēs ja selle lisakõites: *žipčiks* 'sulī, kelm, kes pūūab lihtsameelseid inimesi petta või neilt varastada / ein Gauner, Spitzbube, der einfältige Menschen zu betrügen oder bestehlen sucht' (ME 4: 811), 'julge, osav inimene / ein mutiger, gewandter Mensch' (EH 2: 819). Nimetatud sõnaraamatus on Jānis Endzelīns esitanud *žipčiks*-sõnale vene etümoloogia (< *жівчик*); seda seisukohta kordavad läti slängisõnaraamatu autorid Ojārs Bušs ja Vineta Ernstson. Kõnekeelne *жівчик* [žifčik] on nimisõnatuletis sõnaperest, kuhu kuuluvad nt *жить* 'elama' ja *живой* 'elus, elav', ning selle semantika on järgmine: 'söödakala, elussööt (kala); elavaloomuline, väga liikuv inimene; veresoone nähtav tuikamine meelekohas, silmalau närviline tõmblemine; spermatoosid, isassugurakk' (VES; SRJ). Laenualuse tähendusvälja algne liin märgib söakat, vilkalt liikuvat ja tegutsevat olendit, mis tuleb ilmekalt esile samuti läti ja eesti vastes. Läti keeles on ootuspärasel kujul häälikusüsteemi kohanenud laentüvele *žipčik*- lisandunud maskuliinne sootunnus -s.

Pole selge, kas *sipsik* on eesti keeles vene otselaen või tulnud läti keele vahendusel. Mõlemad tõlgendused on võimalikud ja võrdselt usutavad. Ka vene otselaenu korral on laenualuse frikatiivi [f] ja konsonandi (C) järjendi [fC] – praegusel juhtumil *вч* [fč] – eesti substituut ootuspäraselt *ps*, vrd nt *kopsik* < *vn kóвишк* [kófčik].² Võib veel

¹ Murdenäited on esitatud lihtsustatud kirjaviisis.

² Retsensent kahtleb, kas *kopsik* ikka kinnitab substituutsiooni *vn вч* [fč] > ee *ps* võimalikkust. On tõsi, et kõnealune [fC]-ühend on eesti keelealal esindatud mitme erineva substituudiga, mille

lisada, et eesti murdekeeles on *sipsikul* koguni kaks, tõsi, üsna vähetuntud homonüümi, mis on vene laenud. Need on *sipsik* : *sipsiku* 'tanu, väikese lapse müts' < vn *чѣнчик* dem 'tanu(ke)' ja *sipsik*, pl *sipsikad* 'tuletangid' < vn *щипуцы* 'pihid, (naela)-tangid' (Must 2000: 360, 366).

Mõõngem: teadmine, et üldnimel *sipsik* on võimalikud välised eeskujud, on lõbus ja intrigeerivgi. Ja üldnimest tõukunud *Sipsik* on just sellisel kujul saanud tõlgete kaudu tuttavaks üsna mitme maa ja riigi lastele.

LÜHENDID

bsks = baltisaksa keel; **dem** = deminutiiv; **ee** = eesti keel; **ill** = illatiiv; **krjA** = Aunuse karjala keel; **mrd** = murdekeelne; **Otepää**; **Rõuge**; **sg** = singular; **sm** = soome keel; **vn** = vene keel.

SÕNAVARAKOGUD

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Eesti Keele Instituudis

VEEBIVARAD

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ekss>

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat. <http://www.eki.ee/dict/ety>

EVS = Eesti-vene sõnaraamat. <https://portaal.eki.ee/dict/evs>

SRJ = Slovar' Russkogo Jazyka. Toim P. Evgen'ev. [Словарь русского языка. Ред. П. Евгеньев.] <http://feb-web.ru/feb/mas/default.asp?feb/mas/ma1/ma1.html>

VES = Vene-eesti sõnaraamat. <https://www.eki.ee/dict/ves>

VMS = Väike murdesõnastik. Toim Valdek Pall. <https://portaal.eki.ee/dict/vms>

määrab vene laenuallika iseloom ja täiesti ilmselt ka laenamise aeg. [fC]-ühendi substituutsiooni pC esindavad eesti murdekeeles nt *kapsk-oi* 'suli, varas, kahtlase välimusega (Pihkvast pärit) inimene' < *псковский* 'Pskovist (Pihkvast) pärit', *kolopka* 'pea' < vn *голова* 'pea jt', *musko-pski*, *masko-pski* 'Venemaalt toodud parem püülijahu' < vn *московский* 'moskva' (Must 2000: 206, 507). On tõendeid, et ka vene sõnaalguline [fC]-ühend on asendatud pC-ga: mrd sg-ill *pruuti* 'rivisse' < vn *фронт* või *фрунт* 'front, rinne' (Must 2000: 303). Eesti sõnale *kopsik* vastavad sm mrd *kousikka* ja krjA *koušikku* peegeldavad selliste vene murrete hääldusuusust, kus kirjeldatud konsonantühend hääldatakse [uš] või [wš]. *kopsik* kuulub nende eesti keeles üsnagi arvukalt esindatud vene laenude hulka, mille lõpuosiseks on laenualusest lähtuv -ik, nagu *jõm(p)sik*, *krom(p)sik* 'paatkonnavanema abiline', *rupsik* 'pooltalla paik', *su(u)lik* 'kaabakas'. Retsensent arvab, et *kopsik* on võinud eesti keelde jõuda baltisaksa vahendusel, vrd bsks *Koptschik*. Eesti keele vene laenude uurijad ei ole sõna venelaenuisuses üldiselt kahelnud, nt Julius Mägiste järgi osutab *kopsiku* vene päritolule ulatuslik levik Ida-Eestis, sh Põhja-Tartumaal (EEW 3: 950 sub *kops* 'kleines Gefäß'; vt ka Blokland 2009: 133–134). Wiedemanni sõnaraamatus kuulub *kopsik* nende õnnetute juhtumite hulka, kus sõna levilaks on eksikombel märgitud D (= Insel Dagö / Hiiumaa), p.o d (= dörpftestnisch / tartu ja võru murre). Tahan siinkohal juhtida tähelepanu mõtlemapanevale tõigale: kui baltisaksa keel on selle sõna vahendanud eesti keelde, siis miks mitte ka läti keelde. Läti keelest pole seda ometi noteeritud, mis viib mõttele, et vahest hoopis eesti keel on olnud selle vene sõna baltisaksa keelekasutusse vahendaja.

KIRJANDUS

- Ādamsons, E[duards]; Kagaine, E[lga] 2000.** Vainižu izloksnes vārdnīca. Kd 2. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Balode, Sarmīte; Jansone, Ilga 2017.** Kalnienas izloksnes vārdnīca. Kd 2. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Blokland, Rogier 2009.** The Russian Loanwords in Literary Estonian. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bušs, Ojārs; Ernstsone, Vineta 2006.** Latviešu valodas slenga vārdnīca. Rīga: Norden AB.
- EEW = Julius Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch.** Kd 1–12. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.
- EH = Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga, Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīcai.** Kd 1–2. Rīgā: Lettischen Kulturfonds / Grāmatu apgāds, 1934–1946.
- ĒIV = Elga Kagaine, Silvija Raģe, Ērgemes izloksnes vārdnīca.** Kd 1–3. Rīga: Zinātne, 1977–1983.
- EKMS = Andrus Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français.** Kd 1–4. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsīs väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti, 1958–1963.
- EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. Kd III: Ripp–Y. Toim ja järelsõna E[lmar] Muuk.** Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937.
- ME = K. Milēnbaha Latviešu valodas vārdnīca. Kd 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns.** Rīgā: Lettischen Bildungsministerium / Lettischen Kulturfonds, 1923–1932.
- Must, Mari 2000.** Vene laensõnad eesti murretes. Toim Lembit Vaba. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pervik, Aino 2011.** Kuidas sündis Sipsik. – Täheke, nr 6, lk 4–5.
- Raud, Eno 1961.** Sipsik. – Täheke, nr 6, lk 8–9.
- Raun, Alo 1982.** Eesti keele etimoloogiline teatmik. (Maarjamaa taskuraamat 17.) Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Reķēna, Antoņina 1998.** Kalupes izloksnes vārdnīca. Kd 2. Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Saagpakk, Paul F. 1992.** Eesti-inglise sõnaraamat. Estonian-English dictionary. 2. tr. Tallinn: Koolibri.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893].** Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Lembit Vaba (snd 1945), PhD, Läti Teaduste Akadeemia välisliige,
phorest45@gmail.com

Whence the name *Sipsik* for a favourite Estonian ragdoll character?

Keywords: Estonian language, lexical history, etymology

The article discusses the Estonian dialect word *sipsik* ‘kid, brat’, which has a rather narrow distribution area, and its possible loan etymology. The word *sipsik* has been introduced to wider public by the popular children’s book of the same name, written by Eno Raud. The article assumes that *sipsik* has a Latvian relative *žipčiks* ‘a quick, agile, playful (mostly) boy’. The Latvian *žipčiks* is widespread in Latvian dialects as well as colloquially, being recorded in Milēnbachs-Endzelīns dictionary and its supplementary volume (ME 4: 811). The Latvian word derives from the Russian noun *живчик* ‘live bait (fish); a lively, very agile person; a visible throbbing at the temple, a nervous twitch of the eyelid; spermatozoon’. The semantic field of the original source word refers to a bold, agile and active creature, which is also true of the Latvian and Estonian counterparts. It is not unequivocally clear whether the Estonian *sipsik* is a direct borrowing from Russian or whether it has travelled to Estonian through Latvian. Both ways are possible and equally plausible.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, phorest45@gmail.com